

Det kan väl ändå inte hända här – eller?

Svenska Dagbladet den 11 mars 2026

USA:s pågående kursändring, med Donald Trump vid rodret, för tankarna inte bara till tidigare liknande skeenden på andra håll i världen, utan också till fiktiva framställningar och gestalter. En sådan fiktiv värld som uppvisar påtagliga likheter med dagens USA frammanas i Sinclair Lewis roman "Sånt händer inte här" från 1935. Romanen skrevs med 1930-talets Europa som varnande fond: propaganda, lojalitetskrav och organiserat hot mot all politisk opposition hade på några år fått demokratier på fall och lett till hårdföra fascistiska regimer. Lewis gjorde något intellektuellt provocerande: han lät samma typ av utveckling ske i USA.

I boken vinner demagogen Buzz Windrip det amerikanska presidentvalet genom löften om förnyad nationell styrka, ordning och snabba lösningar. Därefter omformar han staten med hänvisning till folkets vilja och nationens behov, med ett språk som gör opponenter till fiender. Diktaturen är inte en import, utan "hemlagad", anpassad till amerikanska myter om handlingskraft och moralisk renhet.

Lewis låter denna omdaning ses underifrån, i småstadens vardag, genom den liberale tidningsmannen Doremus Jessups ögon. Först kommer löftena och lättnaden över att någon "tar tag i saker", sedan följer en allt hårdare sortering mellan lojala och misstänkta. När staten väl börjat tala om motståndare som fiender blir också institutionerna verktyg: pressen kuvas, kritiker tystnar och undantagen förlängs tills de upphör att uppfattas som undantag.

Det är värt att lägga märke till att Lewis inte bygger sin skräckvision på spektakulära demokratiska övergrepp, utan på små förskjutningar i vardagen: ett telefonsamtal som inte besvaras, en kollega som byter samtalsämne, en tjänsteman som plötsligt börjar tala i paroller. Sådana signaler är lätta att vifta bort var för sig. Tills de tillsammans innebär ett nytt sätt att leva.

Den hemlagade karaktären är avgörande för Lewis poäng. Han pekar inte bara ut fascismen som en främmande ideologi som kan smugglas över Atlanten, utan han visar hur auktoritära lösningar kan få en inhemsk dialekt. Romanens nerv kommer ur amerikansk populism: misstron mot eliter, längtan efter en enkel berättelse och en ledare som kan kringgå prat och procedurer. Institutioner framställs då lätt som hinder. De är långsamma, de kräver bevis, de kan säga nej. Och när samhället sätts under press, ekonomiskt, kulturellt eller säkerhetspolitiskt, kan just långsamheten börja tolkas som svek.

Titeln – "It can't happen here" i original – är romanens mest precisa diagnos. Den fångar hur vi som medborgare föreställer oss att vi är immuna mot dramatiska samhällsförändringar till det sämre, särskilt när vi levat länge i en ordning som fungerat. Förutsättningarna för stabiliteten blir osynliga, ungefär som med elnätet: vi märker det först när det slocknar.

Därför reagerar människor ofta för sent på gradvisa försämringar: varje enskilt steg går att relativisera i en debatt. Och när en viss nivå av abnormalitet väl har blivit normaliserad, kräver nästa steg mindre argumentation. Lewis pekar ut två saker som möjliggör förfallet: en övertro på att våra institutioner automatiskt står emot den sortens förändring, samt en cynism kring och brist på tillit till våra politiker.

Det finns ett sätt att läsa Sinclair Lewis som är både bekvämt och förföriskt: att betrakta romanen som ett facit, en kommentar till vår tid skriven i förväg. Men den som läser så riskerar att missa något som är mer oroande än den sortens igenkänning.

För jämförelsen med dagens USA är i grunden asymmetrisk. Romanens USA glider snabbt in i ett system där hotet blir en del av infrastrukturen och där oppositionens existens i praktiken kriminaliseras. Dagens USA är inte där. Landet har fortfarande en stridbar pluralism: val hålls, domstolar prövar, delstater sätter emot, medier granskar, organisationer mobiliserar. Just därför är det analytiskt väl enkelt att ropa "diktatur" – och politiskt kontraproduktivt, eftersom överdriften gör det lättare att avfärda även det rimliga.

Ändå skaver romanen, och den skaver på rätt ställe. Inte därför att historien upprepar sig, utan därför att den rimmar. Det finns många beröringspunkter: när motståndaren börjar beskrivas som illegitim snarare än att vara fel ute; när kritik beskrivs som sabotage; när lojalitet smyger sig in som ett viktigare urvalskriterium än omdöme; när procedurer – som en gång var självklara just därför att de var tråkiga – blir föremål för förakt. Lewis är skoningslös i sin skildring av hur sådana skiften först uppfattas som ytliga, inte substantiella. Som tonläge, inte system. Som bara politik.

Och det är framför allt här hans roman blir användbar. Den skärper blicken för gränsförskjutningar: punkten när ett normbrott slutar vara en anmärkningsvärd händelse; när undantaget upphör att kännas som undantag; när människor börjar leva som om vissa regler inte längre gäller. Sällan faller en demokrati med en enda dramatisk gest som alla kan identifiera. Oftare sker det genom ett stilla skifte i det sociala kontraktet: vad man säger högt, vad man tolererar, vad man låter passera för att det är enklare än att ta strid.

Den som läser Lewis i dag ska därför inte leta efter exakta paralleller, utan låta den väcka en mer obehaglig fråga: hur mycket av demokratin bärs upp av formella institutioner och hur mycket bärs upp av människors vilja att fortsätta bete sig demokratiskt när det inte längre lönar sig? Det är i den frågan romanen blir ett stresstest. Inte bara för USA, utan för oss som läser och instinktivt vill tänka: sånt händer inte här.

Det kan kännas långsökt att göra en svensk poäng av en amerikansk roman, men Lewis fokus på vanor och beteenden passar särskilt väl i samhällen som gärna beskriver sig som institutionellt mogna. Vi lutar oss gärna mot våra ordningar: oberoende myndigheter, tjänstemannaetik, offentlighetsprincip, en press som i bästa fall ser sin roll som granskare snarare än deltagare. Men det är just i stabila ordningar som immunitetsmyten frodas. Den viskar att det som varit sant länge också kommer att vara sant i morgon.

Det är också här romanen kan läsas som en europeisk erfarenhet i amerikansk förpackning. I efterhand framstår 1930-talets systemskiften som dramatiska och tydliga, men i stunden var de ofta administrativa och språkliga: befogenheter som flyttades, undantag som förlängdes, fiendebilder som misstänkliggjorde vissa medborgare. När undantaget väl har blivit vana blir nästa steg svårare att uppfatta som ett så stort brott.

En sådan läsning riktar därför inte strålkastaren mot USA som avvikelse, utan mot demokratin som vardagsdisciplin. Den börjar inte i högstämt försvar av stora ord, utan i en mindre glamorös fråga: vilka procedurer och normer är vi beredda att försvara när de känns opraktiska, när de skyddar fel

person, eller när de bromsar en seger som annars vore enkel? Lewis roman påminner om att motståndskraft byggs i tider när det inte brinner, och prövas när det gör det.

Lewis obekväma budskap är att institutioner inte är självgående. De består av vanor, yrkesetik och en gemensam uppfattning om att vissa regler ska gälla även när det kostar. När den uppfattningen eroderar hjälper inga rättsliga paragrafer i världen, eftersom paragrafer i slutändan behöver människor som tolkar och upprätthåller dem.

Här blir tidningsmannen Doremus Jessup mer än en huvudperson. Han gestaltar den liberala reflexen: att tro att bättre argument räcker. Lewis låter honom långsamt förstå att argumentens verkningsgrad beror på ett samhälleligt minimum av gemensamma spelregler. När detta minimum pressas tillbaka återstår två vägar: anpassning eller motstånd. Och romanen är skoningslös mot den bekväma mittenpositionen där man hoppas att stormen ska blåsa över om man bara håller sig lugn och sköter sitt.

Mod i Lewis roman är sällan heroiskt. Det är ofta smått, socialt kostsamt och tröttande: att säga emot vid middagsbordet, att skriva det man ser även när det blir impopulärt, att försvara en princip även när man ogillar den som råkar gynnas av den. Institutionsvård är på samma sätt inte en högtidlig ceremoni. Den består av tråkiga procedurer som fortsätter att vara tråkiga även när de blir politiskt besvärliga och som just därför är värda att försvara.

Det finns en paradox här. Demokratiska system bygger delvis på misstro: makt ska begränsas, granskas och kunna bytas ut. Men demokrati kräver också något som liknar tillit: en acceptans av att motståndaren är legitim, att regler gäller även när de är frustrerande och att man kan förlora utan att systemet upphör att vara vårt. När den tilliten sjunker kan misstron få en annan riktning: inte som kontroll av makt, utan som misstänkliggörande av alla som inte hör till den egna gruppen. Då blir institutionerna inte längre ett gemensamt skydd, utan ett byte.

Ett nyktert sätt att sammanfatta Lewis för vår tid är därför att skilja mellan institutioner som finns och institutioner som fungerar. De kan stå kvar som byggnader och paragrafer även när praxis urholkas. Att läsa Lewis i dag är inte att ropa diktatur. Det är att bli mindre godtrogen inför sin egen trygghet och mer uppmärksam på vad som faktiskt bär upp ett fritt samhälle.

Romanens varning är till sist enkel, på gränsen till banal, men samtidigt mycket krävande: demokratin håller inte av sig själv. Den behöver människor som orkar vara obekväma i rätt ögonblick och som vårdar sina institutioner innan de blir något man sörjer.

Fredrik Sjöholm